

ББК 83.3(4УКР)5-8

УДК 82.0 – 98

Поліфункційність термінів у наукових текстах Дмитра Чижевського

У статті висвітлюється проблема поліфункційності та полісемантичності філософської та теоретико-літературної термінології в наукових текстах Дмитра Чижевського. З'ясовано головні функції терміна, розглянено його здатність виконувати функції символу з багатьма сенсами й функціями у форматі людини, а також функціонування терміна у полі художнього образу.

Ключові слова: термін, дискурс, гносеологія, позитивізм, Дмитро Чижевський.

З розширенням сфери наук, розгалуженням не вистачає їх термінів, тому сьогодні спостерігаємо таке явище, як запозичення термінів однієї науки з іншої, як розширення поліфункційності окремого терміна. Гносеологія термінів, як використовують гуманітарії, досить хистка. «Щоб слово було вмістищем поняття як форми думки й одиницею процесу пізнання, воно повинно мати концептуальну основу» [Беркетова 1990, 49: 83]. Концептуальність слова – це закодований сенс, сенс у гранично редукованій формі.

Термінологічна лексика – це спеціальна лексика, проте можуть відбуватися процеси, коли слово (переважно іменник) може спонтанно стати терміном і навіть закріпитися у цій якості. Тому не погоджуємось із твердженням: «Будь-яка термінологічна система є продукт раціонального, штучного творення спеціалістів» [Татаринів, 1991, с. 84].

Не можна погодитися з думкою, що «термінологічна номінація завжди вторинна по відношенню до загальної номінації. У загальній мові майже все давно номіновано». Ні, термін у значущій дефініції або в узагальнювальній думку фразі, переважно, відіграє роль домінанти, бо привертає до себе увагу часто утаємниченим сенсом або прозорими конотаціями. Термін набуває динамічної сили структурної домінанти, урухомлює

сенса. Терміни стають також стильовими домінантами, їх вибирають під впливом духовності митця, вони є проявом духу, який шукає власних форм (фрейм втілення). Філософські твори Д. Чижевського, їх зміст і концептуальність підтверджують ці думки. В його спадщині можна простежити домінування концептосфери *душа*, яка набуває ознак терміна.

Філософська термінологія Д. Чижевського залежить від духовності автора. Чіткої різниці між поняттями *душа* та *дух* він не вбачає, а не раз ставить *душу* й вище: «Близько 1890 р. починається ряд душевних зрушень і рухів, тісно між собою пов'язаних... душа відіграла у всіх цих складних процесах значно більшу роль, ніж дух... Пригнічена душа шукає духу...» [Чижевський, 2005, с. 290]. Ні дух, ні душа не є філософськими термінами, але Чижевський їх такими творить. Вони мають широке відлуння в його творах, вони урухомлюють кожную думку і поступово зливаються в одне поняття душі, яка живе духовним життям. Це універсальний термін Чижевського з глибинним концептуальним сенсом всеохопного характеру.

Із суто філософського термінологічного інструментарію Чижевський вибирає усталене. За частотністю це гносеологізм (гносеологією є і все лексичне гніздо). Цей термін здатен формувати навколо себе певний філософський дискурс і за змістом, і за лексичним оформленням: «Гносеологізм тих, хто твердив «життя – це зв'язок трансцендентальних передумов», «життя – це метод», був псевдоморфозою онтологізму і, як усяка псевдоморфоза, багато в чому знецінив праці «гносеологів» [Чижевський, 2005, с. 293]. Не важко зауважити, що цей дискурс має полемічний характер, структурну цілісність завдяки філософському термінові, авторську модальність і дещо іронічні конотації. Отже, є підстави говорити, що філософські терміни, спеціальну лексику Чижевський вживає як цитати з інших праць, як домінанти у творенні завершених поглядів у форматі авторських афоризмів. Тобто філософський термін у Чижевського стає знаряддям не звиклого вживання, несе в собі певні авторські інтенції.

Умовно можна стверджувати, що словниковий запас мови – це загальна лексика та лексика спеціальна. Звичайно ці лексичні групи не однакові кількісно. Спеціальної лексики все ж таки менше, хоча вона має тенденцію збільшуватися насамперед

за рахунок лексики неспеціальної або з волі авторів (як душа і дух у Чижевського). Аспекти вивчення термінологічної лексики можуть бути різними. У нашому випадку це дискурсивні функції (або структуротворчі) спеціальної термінології філософського твору або твору з філософським спрямуванням. Чижевський демонструє або постулює нові можливості творення термінів, це терміни-комплекси. Це значно розширює можливості терміна, а кожен складник такого комплексу містить у собі додатковий імпульс значення: висхідне зерно та відлуння радіальних уточнень і утворень.

У зв'язку з авторськими роздумами навколо Гегеля та його філософії виникають у Чижевського численні терміни, дотичні лише до смислового ядра. Це: «хаотичний ірраціоналізм», «панлогізм», «конкретний умогляд», «металогічна сфера», «ідеал-реалізм», «конститутивний елемент» тощо. До теми Гегеля у Чижевського тяжіють й інші терміни, які автор вважає лише дотичними. У самостійних філософській побудовах Чижевський знаходить відгуки гегельянства у самостійних філософській побудовах і феноменології (Г.Г. Шпет), і представників «марбурзької школи» (В.Е. Сеземан, А. Вейдерман), і трансценденталістів (С. Гессен, М. Рубінштейн)» [Чижевський, 2005, с. 305]. Отже, і назви шкіл з відблиском гегельянства – це також терміни в системі Чижевського.

Термін – свого роду символ з багатьма сенсами і глибинним підґрунтям. Таким термінологічним символом для Чижевського стає *книга* з величезною кількістю сенсів і значень. Історії творення цього всеохопного терміна Д. Чижевський присвятив свою «Книга як символ космосу». У цій формулі відбився неосяжний сенс космізму, його універсалізм, незбагненна здатність формувати нові сенси: книга життя, книга духу, книга душі. Чижевський убачає у терміні-символі *книга* «повну таємниць магічну силу». Для характеристики терміна Чижевський використовує афористичну мову, усталені типологічні твердження, паремії, епітети, метафори, проникливу інтонацію. Тобто термін опоетизовується й рівночасно науково обґрунтовується.

У символ-термін *книга* Чижевський вкладав і закодований сенс долі кожної книги, і ролі кожної книги в житті

окремої людини. Є люди, які визнають лише одну книгу – Біблію, і саме вона формує світогляд людини, її життєвий шлях, ставлення до інших, осмислення себе самого. *Книга* як термін і символ спричиняє неоднозначне ставлення, й у цьому містична таїна – від ненависті до любові й поклоніння.

Символом-терміном може стати й людина. Для Чижевського це насамперед – Г.Сковорода – полісемантичний і поліфункційний образ різного скерування: філософського, літературно-теоретичного, естетично-поетичного, патріотичного, наукового, сакрального, педагогічного. Г. Сковорода вважав себе «пришельцем на землі». Тобто сам розумів свою символістичну сутність, свій комізм, надбуттєвість. Сковорода, сквородинська філософія і ширше – «сковородинство» – термін-символ і візитна картка України, це втілення мудрості та праведності. Свою всюдисутність, космічність, символіко-термінологічну непроминуність сам Сковорода ніби узагальнив у написі на могилі: «Світ ловив мене, та не піймав».

Сковородинство як символ-термін – це задоволення від життя, вічна вдячність Богові («Вчуся бути задоволеним тим усім, що Промислом Божієм мені у житті дане»). До складників усеохопного сквородинства додається і гармонія душі й духу. Це вища суть терміна – духовність, моральне вдосконалення і вдячність Богові. Отже, Чижевський, формуючи новий у гуманітарній науці термін-символ, надихнув у нього духовність і анагогічний – на всі віки – сенс. З усіх прекрасних дум і висловів Сковороди обираєм найголовніше, універсально-філософське й вічне: «Головна мета життя людського, голова діл людських, є дух людини» [Чижевський, 2005, с. 35].

Головне ж у тому, що Сковорода свою філософію життя втілює у власне життя. Це не мудрування кабінетне, а живий приклад втілення стрункої філософської побудови в конкретне життя, це творення щастя на землі. Основний стрижень Чижевський втілює у редуковану концептуальну думку-афоризм, а за формою – хіазм: «*Життя є філософія і філософія є життя*».

У своїх працях попередніх років ми писали, що Чижевський не робив чіткого розподілу сфер функціонування тих самих термінів, не створював ієрархії значень, чіткого

розмежування. Саме у сфері термінології Сковорода різко відрізнявся від Сократа, і порівняння його з Сократом умовне, бо той «прозаїзував» мову грецької філософії. Сковорода ж поетизував термінологічну лексику, вторив образи, лишався художником слова як істинний поет.

Сковорода не визнавав застигlosti значень у термінах, не визнавав обмеженого значення, він тяжів до символіки. Це він і сам визнавав. Для нього Святе Письмо (зокрема Старий Заповіт) та антична філософія єдині у своєму символічному значенні. Для Сковороди символи-терміни були й образами поетичного характеру: «Старі мудреці мали свою окрему мову: вони зображували свої думки образами, ніби словами. Ці образи були фігури небесних та земних створінь. Напр., сонце визначало правду, кільце або звернений у кільце змії – вічність, якор – ствердження або пораду, голуб – соромливість, птиця бусел – богопочитаття, зерно і сім'я – думку і гадку» [Чижевський, 2005, с. 38].

Д. Чижевський поширював функції термінів, наближав їх до символу з багатьма сенсами, і кожен сенс також міг стати і символом і терміном. Терміни у працях Чижевського набирають особливої ваги, бо їх мало, і це підсилює їх наукову значущість. Чижевський надає статусу терміна нетрадиційним категоріям – символу і навіть визначній людині. Термін здатен формувати навколо себе термінологічне гніздо з однокоренових слів або з неоднорідних за сенсом з метою поглиблення, уточнення або корелюючи із засадничим. Як і улюблений герой філософських роздумів Чижевського – Сковорода – митець надавав термінам одухотворення, поетизував їх, творив з них образи. Таїна терміна за Чижевським у неоднозначності ставлення до цього терміна реципієнта. Таким чином, одухотворяючи термін, Чижевський вводив термінологію у сферу духовного життя людини і мотиваційного поля. Поняття *мотиваційного поля* також термін, який дорівнює поняттю *контекст* (або дискурс). Мотиваційне поле, як і контекст, і дискурс мають свій центр – це лексема-мотиватор – не обов'язково термін, але може бути і він. «Мотиваційне поле (МП) ієрархічно організоване системне утворення, яке містить лексеми-мотиватор і всі утворені від неї слова» [Беркетова, 1990, с. 548]. Таке визначення інтерпретаційного простору й функціонування в ньому терміна

лише наближає дослідника до розуміння ролі терміна, й ця роль значно ширше і, як довів досвід Чижевського, такий термін відбиває духовне життя автора, митця, дослідника.

Література: *Беркетова:* – Беркетова З. Мотивационное поле как один из типов семасиологических полей / З. Беркетова // АН СССР, серия литературы и языка. – Т.49, 36, 1990. – С. 543 – 550.; *Дубина 2008:* – Дубина М., Краснова Л. Словник літературознавчих термінів / М. Дубина, Л. Краснова. – К., 2008. – 525с.; *Татаринов 1990:* – Татаринов В., Суперанская А. и др. Общая терминология: Вопросы теории / В. Татаринов, А. Суперанская // Известия АН СССР, серия литературы и языка. Т.50, №1, 1991.; *Чижевський 2005:* – Чижевський Д. Напередодні / Д. Чижевський: Філософські твори: В 4 т. – Т.4. – К.: Смолоскип, 2005.

In the article we consider the philosophical and literary terms in the Dmytro Chyzevsky's scientific works. We investigate the main functions of term: the term as the dominant of the sense, the ability of the term for the doing the functions of symbol and the term as the literary image.

Key words: term, dyskurs, gnosiology, positivism.

Олена Бровко

ББК 83.3 (4 Укр) 6–4

УДК 821.161.2 – 32.09 + 929 (Маляр + Костецький)

Жанрово-структурний елемент новели у прозі Павла Маляра та Ігора Костецького

У дослідженні розглядаються внутрішні жанрові можливості, які містить новела як мала епічна форма, та вияви позажанрових зв'язків. Метою пропонованого дослідження є визначення особливостей функціонування новели як структурного елемента у прозі представників різних естетичних парадигм письменства української діаспори.

Ключові слова: роман, вставна новела, жанрово-структурний елемент, проза.